

Чи ми всі віддали Богу й народу свою духовно-моральну, інтелектуальну «десятину»?

Царство Небесне Вам, Батьку Тарасе! Помоліться за нас, грішних!

Р.Р.С. Святитель Тихон Задонський писав: «Тобі й мені Бог Листа написав», маючи на увазі Святе Євангеліє.

Перефразовуючи, можна сказати, що «тобі й мені Бог Листа написав благословенною рукою Тараса Шевченка». Читаймо! Думаймо! Дбаймо!

Ткаченко Л. І.*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ДОМІНАНТИ ЖИТТЄВТВОРЕННЯ

У статті здійснено спробу узагальнити екзистенційні домінанти Г.С. Сковороди, спираючись на сучасні дослідження з проблем ментальності, історіософські розвідки української історії, філософію людиноцентризму. Визначено, що етапи життєтворення Г.С. Сковороди потрібно визначати за критерієм його волевиявлення, що було відображенням його національної ментальності.

Усвідомлення власної ідентичності, застереження від втрати національної самобутності в умовах сьогодення спрямовують до історичних джерел, витоків української націєтворчої думки. У науковому дискурсі незалежної України є актуальною, затребуваною, привертає все більшу увагу дослідників творча та ідейна спадщина Григорія Савича Сковороди. Це пояснюється не лише гуманістично-демократичною парадигмою сучасних перетворень у суспільстві, а й новими методологічними засадами історичного й філософського знання. У зв'язку із цим актуалізується зауваження А.С. Гальчинського про те, що «кожна епоха вибирає собі в минулому, іноді усвідомлено, іноді стихійно, близькі їй за духом традиції, що слугують корелятом її досвіду» [4, с. 4].

Життя і творчість Григорія Сковороди були й залишаються предметом вивчення представниками різних наукових галузей – філософії, історії, педагогіки. Потрактування життєвого шляху й освітньо-педагогічної діяльності українського філософа й педагога мітяться в працях Д.І. Багалія, Л.М. Василенко, Г.П. Гребенної, В.Ф. Ерна, О.Р. Мазуркевича, А.М. Ніженець, Д.І. Чижевського та ін. До праць, що наближають до сучасного розуміння ідейної спадщини Григорія Сковороди, утіленої в його життєвому шляху й творчій спадщині, потрібно віднести праці Ю.Я. Барабаша, В.С. Горського, Л.Є. Махновця, Л.В. Ушкалова. Окремо варто зазначити про монографію М.В. Поповича, який назвав творчість українського мислителя «філософією свободи».

* © Ткаченко Л. І.

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Розвиток історіософії, філософської антропології періоду незалежності України дає змогу аналізувати творчість видатних діячів минулого на нових методологічних засновках. До таких відносимо історіософські оцінки епохи бароко, дослідження з теорії української ментальності тощо, які містяться у фундаментальних працях В.П. Андрущенко, В.В. Ільїна, С.Б. Кримського, В.Г. Кременя, М.В. Поповича, В.М. Ткаченка та ін. Для дослідників історії педагогіки відкрилася можливість здійснити аналіз життєтворення Г.С. Сковороди на принципово нових засадах. Це, за висловом історіографа Н.М. Гупана щодо сучасних розвідок з історії педагогіки, не лише «є важливим фактором вирішення сучасних теоретичних проблем», а й приводом для «переосмислення вже вивчених раніше явищ і процесів» [7, с. 202].

Метою даної статті, таким чином, є розвідки життєвого шляху видатного мислителя Григорія Савича Сковороди на основі теорії ментальності, що допоможе розкрити його екзистенційні домінанти, які безумовно вплинули й на життєтворення, і на його філософські та педагогічні ідеї, що знайшли відображення у його творчості. Завданнями статті є: виокремити ідеї щодо особливостей української ментальності періоду бароко, простежити виявлення рис української ментальності в життєтворенні Григорія Сковороди.

Зазначимо, що термін «життєтворення» стосовно життєвого шляху Григорія Сковороди вжитий нами не випадково. Сподіваємося, що подальше розгортання наших розвідок доведе правомірність його використання, оскільки з боку Г. Сковороди це якраз було «творенням» власного життя: за будь-яких обставин переважала суб'єктність видатного філософа.

Григорій Сковорода (1722–1794) був представником і провідником ідей свого часу – українського бароко. Останнім представником українського бароко, а також українським «передромантиком» називав Г.С. Сковороду Дмитро Чижевський, додаючи: «бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...» [21, с. 340].

Історичні обставини й суспільні прагнення українського народу, з ними пов'язані, у яких формувалася культура бароко, подають дослідження В.А. Смолія, В.С. Степанкова: у часи визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького «надзвичайно бурхливо розвивалися почуття українського патріотизму, національної гідності й гордості, за новоствореною державою утверджувалася назва «Україна», а її мешканці чимраз глибше усвідомлювали себе українцями» [20, с. 101, 102]. Доба українського бароко, отже, формує нову ментальність, яка стала основою формування української нації в нинішньому її розумінні.

Поняття ментальності розкриває В.В. Ільїн як «найбільш

фундаментальні духовні соціально-психологічні риси людської особистості або людської спільноти... Менталітет є однією з найглибінніших характеристик індивідуальної і колективної свідомості людей, позасвідомою («неусвідомлюваною») і тому надзвичайно стійкою щодо зовнішніх (насамперед – «асиміляторських») впливів. Загальний характер світосприйняття, стиль життя, мова культури, ментальність, притаманні даній людській спільноті, не залежать від соціальних груп або індивідів» [9, с. 114].

Учені зазначають про особливі умови виникнення української ментальності, серед яких основною є тисячолітня історія культурного розвитку на теренах України. Так, на думку С.Б. Кримського, формування української ментальності відбувалося на осягненні софійності буття. Філософ зазначає, що запозичення цієї ідеї, яка перетворюється на ідеологію, породжує в українській книжності проблему духовного розуму. «Ишлося не про інтелект, логічну сферу мислення, що протистоїть сфері емоцій та почуттів, – зауважує С.Б. Кримський, – а про розумну душу, що живиться «внутрішнім словом» серця (Феодосій Печерський), «інтелектуальною любов'ю» (Г. Кониський) чи мудрості «внутрішньої людини» (Г. Сковорода). Унаслідок такого розуміння в українському менталітеті не було гострого розриву між інтелектом та почуттям, між духом та тілом, вірою та раціональною сферою, який спричинив у західноєвропейській духовності трагічне роздвоєння людини. Більше того, київський митрополит XVII ст. Ісаїя Копинський навіть стверджував: «Разум вище за віру, бо веде до віри» [14, с. 275].

Розуміння ментальності козацтва – життєвої сфери Г.С. Сковороди, у якій він народився й виховувався, а отже й самого мислителя – дають розвідки М.В. Поповича. Дослідивши соціально-історичні обставини існування козацтва XVI-XVIII ст., учений доходить висновку, що у XVIII ст. козацтво формувало свою «культуру вини» (Р.Бенедикт) і поняття власної, особистої, індивідуальної честі і внутрішньої свободи», на протилежність українському посполитому селянству, яке «тяжело до архаїчної сімейно-кланової корпоративності з «культурою сорому», хоч і мріяло про козацький соціальний статус [16, с. 37]. Аналізуючи ідеологію козацтва, його відстоювання власного соціального й політичного статусу, М.В. Попович приходять до висновку: «Незалежно від того, чи був козак багатий, чи бідний, у нього формувалася інша психологія, ніж у посполитого (простого селянина)» [Там само, с. 250]. Стають зрозумілими прагнення утвердження національної окремішності, незалежності козацької держави, козацької честі й гідності, вивищення духу вольності та поява неординарних особистостей. Проаналізуємо із зазначених позицій, якою була ментальність Григорія Сковороди, що зумовила екзистенційні домінанти його життєтворення.

Про козацьке походження Григорія Сковороди свідчать

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

архівні документи Генеральної скарбової канцелярії – Ревізькі книги по Лубенському полку 1733–1749 рр. (що зберігаються в Центральному державному історичному архіві м. Києва), про які доволі повно розповідає Л.С. Махновець. Він робить висновок, що вочевидь усі зазначені особи з прізвиськом Сковорода були родичами, і, безсумнівно, що належали до козацького стану [15, с. 29].

З урахуванням дальніх родичів Григорія Сковороди – двоюрідний брат (чи дядько) по матері Гнат Полтавцев, який служив при імператорському дворі в Петербурзі камер-фур'єром, та двоюрідний брат по матері Іван Звіряка, про якого відомо, що, здобувши освіту в Київській академії, керував друкарнею в Києво-Печерській лаврі й був ігуменом у різних монастирях [11, с. 222], зазначене можна узагальнити наступним чином: прочитується орієнтація представників роду Сковороди не на одвічне заняття посполитих – землеробство, а бажання отримання освіти, вищої від чотирикласної (трикласної) дяківської школи, та утвердження більш соціально активної позиції в суспільстві, що свідчить про ментальність шляхетності. За твердженням М.В. Поповича, Григорій Сковорода «належав до того соціального середовища, яке відзначалося схильністю і здатністю до самостійного влаштування своєї долі, до індивідуальних рішень і відповідальності перед власним сумлінням» [17, с. 38].

Немає прямих свідчень про дитинство Г.С. Сковороди. Учені збігаються в думці, що в Чорнухах Григорій Сковорода закінчив початкову школу [2], [15], а потім, як свідчить М. Ковалинський, «по охоті його отец отдал его в Киевское училище, славившееся тогда науками. Григорій скоро превзошел сверстников своїх успіхами и похвалами» [8, с. 440]. Києво-Могилянська академія відкривала двері для всіх, хто бажав здобути освіту, проте безпосередньої фінансової допомоги для навчання не надавала, отже витримували повний або незакінчений курс академії далеко не всі слухачі. І не останньою причиною в цьому були злидні, на які був приречений слухач з бідних верств населення. Про це не міг не знати Григорій Сковорода, син «малоземельного» козака Сави Сковороди. Для дітей незаможних батьків перебування на навчанні перетворювалося на випробовування витривалості, сили духу, ставало загартуванням характеру, і, по суті, періодом вивірнення цінностей та їх остаточного формування. Отже, вступ дванадцятирічного хлопчика до Києво-Могилянської академії є результатом самостійно прийнятого рішення про здобуття освіти, як інтенційний прояв. Можна сказати, що цим свідомим рішенням підлітка Григорія завершився перший етап життя Г.С. Сковороди.

Пристає Григорій Сковорода до навчання в Академії в 1734 р., воно триває без перерви до 1741 р. У формуванні особистості Григорія Сковороди, аналізуючи перебіг подій,

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

спостерігатимемо вплив його вчителів. Наприклад, Веніаміна Григоровича (навчав Г.Сковороду в класі фари), який за поширеною у XVIII ст. практикою залучення українських учених для освітніх потреб Росії, був кілька разів відправлений з України, але докладав зусиль і повертався на батьківщину [11, с. 153], чи то Павла Конюшкевича (викладав у Г.Сковороди в класі піітики), який з 1741 по 1768 рр. провів як митрополит Тобольський і всього Сибіру, надзвичайно багато сил віддавав справі просвітництва й освіти тамтешнього населення, проте, за свідченням сучасників «вперто говорив українською мовою» [Там само, с. 278]. Чи то Георгія Кониського, який після закінчення повного курсу Києво-Могилянської академії як один із найздібніших учнів був залишений для викладання. Під час читання першого ж курсу – поетики – зробив новацію: увів розділ про український вірш і написав кілька поетичних творів українською мовою для підтвердження теорії [Там само, с. 274-276]. Відправлений пізніше до Білорусі й призначений там главою православної церкви, як пише М.В. Кашуба, Георгій Кониський автоматично стає залученим до політичної боротьби в умовах гонінь православної церкви. У нього був вибір: або зайняти пацифістську позицію, або активно боротися за права та ідеологію православної церкви, і філософ обирає другий шлях. Його проповіді, за свідченням дослідниці, були «спрямовані проти сваволі католиків та уніатів, служили прогресивним силам у боротьбі проти національного гніту. Розвінчання політичних мотивів і цілей унії – основна тема виступів Кониського...» [10, с. 11]. Отже інтенції волевиявлення самого Григорія Сковороди були підтримані інтенційними проявами його учителів, і, вочевидь, ними стверджені.

Відібраний під час навчання в Києво-Могилянській академії за співом і музикальністю, Григорій Сковорода провів майже три роки, з грудня 1741 р. до кінця 1744 р., при дворі цариці Єлизавети. Разом із капелою він бере участь у коронуванні цариці в Москві, виступає у всіх театральних постановках і придворних подіях. Відомі його музичні твори, написані в цей період [15, с. 108-110]. Однак, Сковорода звільняється з капели.

При виході зі служби Григорій Сковорода отримує чин «придворного уставщика». Л.Є. Махновець пояснює, що так називався регент, який безпосередньо керував хором (тепер він був би художнім керівником) і досконало знав «устав» (порядок) церковних служб. Обирали регента з найдосвідченіших співаків, отже, за своїми здібностями, талантом і знанням справи Сковорода був придатний на роль «уставщика» [Там само, с. 97-98] Сама по собі служба при дворі вже давала статусне положення в тодішньому соціумі, забезпеченість, перспективу просування службовими сходами. До того ж, здається, Г.С. Сковорода займається улюбленим ділом – співом, написанням музичних творів, і його композиції користуються

успіхом [3]. Більше того, посада художнього керівника хору неодмінно включала і працю педагогічну, до якої був схильний Г.С. Сковорода. Що ж змушує його покинути таке престижне, з погляду тогочасного соціуму, заняття?

Михайло Ковалинський зазначає в біографії Григорія Сковороди про бажання отримати європейську освіту. Так само міркує і Л.Є. Махновець. Проте можна послатися й на особисті свідчення мислителя – це «Сон», який був ним позначений як сновидіння, але написаний свідомо як літературний твір. Створений значно пізніше описуваних подій, цей твір представив думки зрілої людини, у яких відбилися враження юнацького періоду в уже осмисленому вигляді. Вочевидь, що описані у «Сні» «полати царскіи, уборы, танцы, музиканты, гдѣ любящіесь то поспівували, то в зеркала смотрѣлы, вбѣжавши с зала в комнату, и снявши маску, при богатих постелях и прочая» [18, с. 1337] – усе це було чужим моральному й духовному світу Г.С. Сковороди. Придворний світ, з його духовно порожнечою, нищими помислами, інтригами тощо не був тим світом, у якому Григорій міг би себе знайти. А служба в капелі була подібна ситому рабству, про яке пише Л.Є. Махновець: «...безконечні репетиції, що забирали у співаків і керівників капели всі сили і час» [15, с. 95]. Екзистенція вільної праці, обумовленої особистісними духовними інтенціями, виявляється в його діях. Отже, рішення про вихід з капели було прийняте через свідоме заперечення придворної служби. Цей учинок у принципі вирішив подальшу долю Григорія Сковороди так само, як і вступ до Академії, – і завершив другий період його життєтворення.

Кількарічне подорожування, спілкування з ученими Європи, звичайно, справило велике враження на Г.С. Сковороду. Про збагачення внутрішнього світу майбутнього філософа висловився О.П. Гужва: «...Розширення буттєвого горизонту відбулося завдяки здатності мислителя поєднувати враження від реалій і відносити до них те, що давав йому контекст усієї європейської культури: ідеї Просвітництва, авторитет розуму, виховання людини, оновлення світу» [6, с. 155]. І підтвердження цьому, як закономірний прояв екзистенційної домінанти, – конфлікт з єпископом Никодимом Срібницьким під час викладання в Переяславському колеґіумі після повернення з Європи.

З новими знаннями, утвердившись у своїх, вочевидь надто прогресивних на той час, поглядах на індивідуальність і свободу особистості, Г.С. Сковорода, за свідченням М. Ковалинського, написав «разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной». Ці витвори молодого викладача явно вирізнялися з-поміж аналогічних навчальних курсів Переяславського та інших колеґіумів, оскільки, як указує біограф, Г.С. Сковорода взявся за їх створення, «имѣя основательнѣе и обширнѣе знанія в науках, нежели каковыя тогда были в училищах», тому

й були оцінені єпископом як написані «странным и несообразным прежнему старинному обычаю» чином [8, с. 441]. З літературознавчої точки зору, за В.О. Шевчуком [22, с. 56], збірка демонструє всі новаторські на той час способи складання віршів із використанням народнопоетичної стихії.

Примітним для підтвердження екзистенційних мотивів життєтворчості Григорія Сковороди бачиться спосіб, у який він покинув Переяславський колегіум. На зауваження єпископа, у якому містилася вимога викладати поетику за звичаєм, Г.С. Сковорода «отвѣтствовал, что он полагается на суд всѣх знатоков в том, что разсуждение его о поэзии и руководство, написанное им, есть правильное и основанное на природѣ сего искусства. При том в объяснении прибавил латинскую пословицу: *Alia res sceptrum, alia plectrum, то есть иное дѣло пастырської жезл, а иное пастушья свирѣль*» [8, с. 441]. Важко уявити собі на місці Григорія Сковороди іншу людину, яка відповіла б таким чином – п'ять років не будучи в Україні, без солідних засобів до існування. Так могла відповісти лише людина, яка мала не лише найвищий рівень фахової кваліфікації, і для якої було справою честі якісно виконувати свою роботу, але й, усвідомлюючи це, була внутрішньо незалежною, вільною ментально. Тобто така, що при об'єктивному переконанні у власній правоті (про що Г.С. Сковорода зазначив у відповіді єпископу) несе відповідальність за свої вчинки лише перед власним сумлінням і перед Богом. Ось відкритий вияв сквородинської екзистенції свободи.

Був період у житті Г.С. Сковороди, коли він, з одного боку, займався улюбленою справою – учителюванням, а з іншого, – у будь-який момент міг стати кріпаком. Це роки перебування домашнім учителем сина переяславського дідича Степана Томари. Закріпачення в ті часи могло статися одним розчерком пера імператриці на «прошении» вельможи «о пожаловании имений», про що свідчать архівні документи Інституту рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. «Іменіє» «жалувалося» разом із посполитими й козаками, які не могли дати відсіч свавіллю (на ті часи читай «відкупитися»). Для Григорія Сковороди це було тим небезпечнішим, що, проживаючи в Томари, він був у поміщика на утриманні.

Для Г.С. Сковороди найбільшою духовною цінністю стає воля, про що доводять його поезії так званого Каврайського зошита [15, с. 130-132], у яких відгуком на суспільні події проходить лейтмотив свободи. Про це явно свідчать рядки з поезії «De libertate»:

*«Что то за волность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не золотое, если сравнить злато,
Против волности еще оно блато.
О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошитись,
Дабы волности не могл как лишиться ...»* [19, с. 91]

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

У серпні 1759 року Григорію Сковороді пощастило повернутися до вчителювання: він пише заяву про зарахування його на посаду вчителя поезії Харківського колегіуму. Серед учителів колегіуму Григорій Сковорода – єдина світська особа. Іоасаф Миткевич, піклуючись про долю Григорія Сковороди, звертається до Гервасія Якубовича, у якого гостює Г.С. Сковорода по завершенню навчального року як у старовинного друга, аби той умовив Григорія прийняти чернечий сан, що відкрило б для нього найкращі перспективи. Проте Григорій Сковорода принципово відмовляється від цього, говорячи, за свідченням М. Ковалинського, у відповідь: «Развѣ вы хотите, чтобы и я умножил число фарисеев? Бѣже жирно, пейте сладко, одѣвайтесь мягко и монашествуйте!» [8, с. 498]. Григорій Сковорода йде від Гервасія Якубовича й оселяється в с. Стариця неподалік від Білгорода. Написані тут пісні (дев'ять і дванадцять збірки «Сад божественных пѣсней») демонструють несумісність його екзистенцій із зовнішнім брутальним світом.

*«...и мнѣ волность одна есть нравна
И безпечальный, препростый путь.
Се – моя мѣра в житіи главна;
Весь окончится мой циркуль тут» [19, с. 66]*

*«...Не хочу за барабаном ити плѣнять городов,
Не хочу и штатским саном пугать мѣлочных чинов» [Там само, с. 69].*

Отже, ніякі обмеження волі, свободи для Григорія Сковороди неможливі, а тиск зовнішніх обставин, або спокуса спокійною ситістю для нього виключені, з огляду на завдання, які він перед собою ставить..

З 1769 року, тобто останню третину свого життя, Григорій Сковорода проводить, переходячи від одного до іншого зі своїх друзів, спілкуючись із близькими по духу людьми, і саме із цього часу починається діяльність народного просвітителя, яку він не припиняє до кінця свого життя. «Його свідомість поступово опановувала весь історичний та буттєвий світ, у якому він шукав миру та злагоди для власної душі та усього людства», – коментує О.П. Гужва [6, с. 155]. Саме в цей час Г. Сковородою були записані практично усі його витвори.

Незадовго до цього відбулася зустріч Григорія Сковороди з Харківським губернатором Євдокимом Щербініним. На запитання губернатора «Для чого не возьмеш ты себѣ никакого извѣстнаго состоянія?» він відповідає: «... не могу представить на театрѣ свѣта никакого лица удачно, кромѣ низкаго, простаго, безпечного, уединеннаго: я сію ролю выбрал, взял и доволен» [8, с. 457]. Треба було знати Григорія Сковороду – його систему цінностей, його алегоричний стиль висловлювання, накінець «бароковість» його екзистенцій, аби зрозуміти, що саме він відповів губернатору.

Своє життєве призначення, «місійність», Григорій Сковорода на той час дійсно міг здійснювати лише в ролі «лица низкаго,

простога, безпечнаго, уединеннаго». Усі спроби Г.С. Сковороди офіційно висловлювати свої погляди, що йшли у протиріччя з тогочасною політикою імперії (достатньо перечитати його курс катехізису «Начальная дверь к христіанскому добронравію»), довели, що платою за обрання «извѣстнаго состоянія» в умовах сучасного йому суспільства, за висловом В.Г. Кременя і В.М. Ткаченка, є не що інше, як «покріпачення особи», оскільки загальний «процес покріпачення, кристалізації великого суспільства-держави відбувався шляхом закріплення особи за тими чи іншими функціями і відбувався на всіх рівнях суспільства. Важливою ланкою було покріпачення і самої правлячої еліти» [13, с. 77].

Утрата власної свободи, незалежності думки, волевиявлення, або наявність подвійної моралі для Г.С. Сковороди означало втрату життєвого смислу й власної гідності. Проте ментальність і самосвідомість Григорія Сковороди не унеможлилювали для нього інший спосіб донести до загалу власні ідеї і погляди. Він виявляється сильнішим і мудрішим за обставини. Головним для нього стає збереження, за його ж висловом, «наисучаснейшей наиновейшей науки» – власного вчення – і він обирає єдиний спосіб незалежності, який був можливим на ті часи. Отже, рішення, прийняте Г.С. Сковородою про мандрованийий спосіб життя і просвітництво, стає наступним і останньою віхою екзистенційного самовиявлення, що визначила завершення третього і початок четвертого, просвітницького, етапу життя українського мислителя.

Переконливим свідченням правильного, з урахуванням намірів, у яких відбувалися рішення Г.С. Сковороди, є висловлювання М.І. Костомарова майже півсторіччя потому, як український геній закінчив свій земний шлях: «...всякій грамотний малоросіянинъ знает о немъ; имя его извѣстно очень многимъ изъ неграмотнаго народа...» [12, с. 177]. Микола Костомаров надзвичайно влучно пояснює причину такої довгої пам'яті і любові до Григорія Сковороди – «по его влиянію на свой вѣкъ, по степени, въ какой онъ выражаетъ направление, нравственное состояніе окружающей его среды, по вмѣстимости въ немъ умственныхъ требованій и вкуса современниковъ» [Там само]. У наш час філософ В.В. Ільїн пояснює це «особливостями ментальності українського народу, якому імпував образ Григорія Сковороди» [9, с. 114].

Отже, останні зауваження красномовно проказують, що екзистенції Григорія Сковороди були спорідненими до екзистенційних виявів його народу – українців, що доводить: Сковорода не був дивакуватим одинаком зі своїми, ні у чому не закоріненими проявами – він був виразником екзистенцій української ментальності. Це підтверджується й зауваженням авторського колективу на чолі з Л.В. Губерським щодо свободи й необхідності, які обирає людина: «Феномен свободи визначається не лише доцільним діяльним входженням людини в наявні форми

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

людського буття, але й своєрідним творчим виходом за його межі. ...Свобода зумовлена пізнанням необхідності і не зумовлена ним. Вона спирається на розум і водночас пориває з його порадами; рахується з його обставинами й водночас нехтує їхніми вимогами» [5, с. 84]. На основі зазначеного та повертаючись до визначення ментальності, де йшлося про несвідоме відбивання характерних для власної ментальності рис у поведінці індивідів і соціальних груп, варто зробити припущення щодо визначних особистостей, геніїв, які розуміють соціальну значимість свого вибору й свідомо здійснюють «своєрідний творчий вихід за межі наявного буття», що відповідає ментальним особливостям народу.

Саме завдяки науковому аналізу ментальних основ української ментальності М.В. Попович пояснює розуміння «філософії серця» Г.С. Сковороди. Спираючись на автентичні тексти філософа, М.В. Попович стверджує: «Цілком виразно Сковорода говорить, що духовна людина – «другого», «горнього» походження, «сверх от плоти», а душевна – походження плотського, від «нижніх». Усі люди мають душу, та не всі – душу і дух (така людина, «душевна в купі і духовна», на жаль, рідка – «не всім знакома»)» [17, с. 255]. З цього випливають наступні висновки: «серце» для філософа є еством людини не в буквальному розумінні. Г. Сковорода керується біблійним розумінням слова «серце», яке зовсім не співпадало з романтичним уявленням про протистояння «серця» і «розуму»... Сковорода не розрізняє в «серці» його чуттєвої і раціональної сторін: «...утаенная мысли наших бездна и глубокое сердце – все одно». Як сутність і натура людини серце співставляється з головою: «Сердце твое есть голова всех внешностей твоих» [Там само]. Отже екзистенційні домінанти Г.С. Сковороди це не прояв слабкості характеру, надмірної сенситивності чи егоїстичного свавілля. Екзистенційні домінанти Г.С. Сковороди – це інтенція гуманізму, альтруїзму, жертвовності заради високих ідеалів, врешті – свідомий прояв української барокової ментальності.

У дослідженнях останнього періоду висловлюється думка щодо значення творчої спадщини Г.С. Сковороди для розвитку культури України. Так В.П. Андрущенко пише: «Філософська спадщина Сковороди багато в чому визначила загальну спрямованість ідей сучасників Сковороди й мислителів більш пізнього періоду, зокрема І. Котляревського, М. Гоголя, М. Максимовича, П. Юркевича, засновників Кирило-мефодіївського товариства М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, українсько-політичної думки XIX ст. загалом» [1, с. 323]. Сучасний філософ і педагог уміщує Григорія Сковороду, екзистенції якого узагальнюють і увиразнюють українську ментальність, у парадигму гуманістичної думки України, тим самим підтверджуючи наш міркування.

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз екзистенційних детермінант життєтворчості Г.С. Сковороди в історико-педагогічному вимірі в умовах становлення української нації в епоху періоду

українського бароко (середина XVII–XVIII ст.) показав, що український мислитель був свідомим виразником ментальних характеристик свого народу. Передусім до них потрібно віднести прагнення свободи, незалежності думки й дії, відповідальність за власні вчинки, духовність, що виявлялася в інтелектуальності й мудрості. Визначення життєвих етапів Григорія Сковороди потрібно здійснювати не за об'єктивними життєвими обставинами й подіями, як це робилося традиційно, а за волевиявленням самого Г.С. Сковороди, – рішеннями, які були обумовленими ментальними проявами й ступенем зрілості його особистості.

Література:

- Андрущенко В. П. Соціальна філософія : історія, теорія, методологія : підруч. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. – Вид. 3-є, випр. та доп. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
- Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода / Дмитро Іванович Багалій. – Х. : Держ. вид-во України, 1926. – 397 с.
- Бакай С. Ю. Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г. С. Сковороди на Слобожанщині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. Ю. Бакай. – Х., 2004. – 15 с.
- Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи : методологічні аспекти : наук. вид. / Анатолій Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
- Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
- Гужва О. П. Сковорода : його сповідь є одкровенням / Олександр Павлович Гужва // Філософія спілкування. – 2011. – № 4. – С. 153–160.
- Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Нестор Михайлович Гупан. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
- Жизнь Григорія Сковороды // Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К., 1973. – Т. II. – С. 439–476.
- Ільїн В. В. Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступеня сходження до істини) / Володимир Васильович Ільїн. – К. : КНТЕУ, 1999. – 412 с.
- Кашуба М. В. Георгий Конисский / М. В. Кашуба. – М.: Мысль, 1979. – 173 с. – (Мыслители прошлого).
- Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. : енцикл. вид. / упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с. : 290 іл.
- Костомаров Н. И. Слово о СковородѢ / Николай Иванович Костомаров // Основа : Южно-Русській літературно-учений вѣстникъ. – 1861. – Іюль. – С. 176–179.
- Кремень В. Г. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації : монографія / В. Г. Кремень, В. М. Ткаченко. – К.: Вид. центр «Друк», 1999. – 448 с.
- Кримський С. Архетипи української ментальності / Сергій Кримський // Проблеми теорії ментальності / НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; [Попович М. В., Кисляковська І. В., Вяткіна Н. Б.,

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

- Кримський С.Б. та ін.]. – К., 2006. – С. 273–301.
15. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія / Леонід Єфремович Махновець. – К.: Наук. думка, 1972. – 256 с.
 16. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Мирослав Попович; худож. оформ. О. Білецького. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
 17. Попович М. Українська національна ментальність / Мирослав Попович // Проблеми теорії ментальності / НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; [Попович М. В., Кисляковська І. В., Вяткіна Н. Б. та ін.]. – К., 2006. – С. 232–272.
 18. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. Л. Ушкалова. – Х.: Майдан, 2010. – 1400 с.
 19. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. I. – 532 с.
 20. Смолій В. А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с.
 21. Чижевський Д.І. Філософія Г.С. Сковороди / Дмитро Іванович Чижевський; підгот. тексту й перед. слово Л. Ушкалова. – Х.: Прапор, 2004. – 272 с.
 22. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс : Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли / Валерій Олександрович Шевчук. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с. : іл. – (Українці у світовій цивілізації).

Цимбалюк В. В.*

ІДЕЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРА В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У даній статті висвітлено ідеї формування культури навчальної діяльності учнівської молоді в педагогічній системі В.О.Сухомлинського, які педагог-новатор впроваджував у Павлівській школі.

Нині домінантою суспільства XXI століття стало звернення до культури та духовного світу людини. Відбувається орієнтація на культуру як важливий чинник духовного оновлення суспільства в цілому і окремої особистості зокрема. В умовах докорінного оновлення всіх сфер, зокрема й освіти, культурного й національного відродження перед педагогічною наукою постає чимало нових вимог, серед яких важливе місце займає проблема нарощення культури навчальної діяльності школярів.

Дійсно, серед основних проблем сьогодення виховання культури учнівської молоді посідає одне з головних місць. Вирішення даної проблеми суспільство традиційно покладає на школу, оскільки шкільна освіта виконує культурологічну функцію, що передбачає оновлення змісту на засадах його гуманітаризації, цілеспрямованого використання надбань української та світової культури.

Формування нової системи освіти та виховання на культурологічних принципах неможливе без ретельного вивчення

* **© Цимбалюк В. В.**